

ӘОЖ 316.62

ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕЛЛЕКТІНІ ЗЕРТТЕУ ТАРИХЫ

Дюсенова Алуа Жакановна

alua_2607@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ,

«Психология» білім беру бағдарламасы бойынша 1 курс докторанты,

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекші – А.Р. Мандыкаева

Мақалада «Әлеуметтік интеллект» терминінің пайда болу тарихы және шетелдік психологиядағы әлеуметтік интеллектті зерттеу ұсынылған. Зерттеу кезеңдері анықталды, кезеңдердің мазмұны ашылды. Әр кезеңнің ерекшелігі мен ғылыми жетістіктері көрсетілген, зерттеу авторлары — Э.Торндайк, Дж. Гилфорд.

Мыңдаған жылдар бойы адамның ақыл-ойы сыртқы және ішкі әлемді танудың құралы болды, тек соңғы ғасырларда ол ғылыми зерттеудің объектісі болды. Әлеуметтік интеллект проблемасына психологиялық ғылым мен практиканың өсіп келе жатқан назары бүкіл әлемдегі адамдар арасындағы қарым-қатынас пен ақпарат алмасудың белсенділігіне байланысты.

«Әлеуметтік интеллект» ұғымын 1920 жылы американдық психолог және ағартушы Э.Торндайк «тұлғааралық қатынастардағы жаңашылдық» мәселесін талдауда енгізді. Э. Торндайк өзінің тұжырымдамасында интеллекттің үш түрін анықтайды:

- абстрактілі - абстрактілі вербалды және математикалық символдарды түсіну және олармен әрекеттер жасау қабілеті;

- нақты - материалдық дүниенің заттары мен заттарын түсіну қабілеті;

- әлеуметтік интеллект - бұл басқа адамдарды түсіну және басқаларға қатысты ақылмен әрекет ету немесе әрекет ету қабілеті.

Э. Торндайк әлеуметтік интеллектті адамдармен сәтті өзара әрекеттесуді қамтамасыз ететін нақты танымдық қабілет ретінде қарастырды. Ғалым басқа адамдардың мінез-құлқын болжауды түсінетін әлеуметтік интеллекттің негізгі функциясы деп санады. [2]

Г. Олпорт әлеуметтік интеллектті адамдарды дұрыс бағалай білу, олардың мінез-құлқын болжау және оларды қамтамасыз ету қабілеті ретінде сипаттайды. Ол басқаларды жақсы түсінуді қамтамасыз ететін келесі қасиеттерді анықтайды: тәжірибе, шығу, интеллект, өзін терең түсіну, күрделілік, эстетика, әлеуметтік интеллект. Автор әлеуметтік интеллект – бұл түсіну тереңдігі емес, әлеуметтік құрылымы болып табылатын адамдармен қарым-қатынаста «үтіктеуді» қамтамасыз ететін ерекше «әлеуметтік сыйлық» дейді. Ол әлеуметтік тақырыпты адамдар туралы тез және нақты пайымдаулар айту, адамның ықтимал реакцияларын болжау қабілетімен байланыстырады. Г. Олпорт әлеуметтік интеллектті танымдық қабілетке қарағанда мінез-құлықпен көбірек байланыстырады [7].

Кейде әдебиетте, атап айтқанда Дж. Гилфорд, әлеуметтік интеллект танымдық процестердің бірімен, көбінесе әлеуметтік қабылдаумен немесе әлеуметтік ойлаумен анықталады. Бұл құбылыстарды жалпы және әлеуметтік психика логикасы аясында бөлек зерттеу дәстүріне байланысты [5]

Әлеуметтік интеллект мәселелері зияткерлік дарындылық туралы зерттеулерде де талқыланады. Х. Гарднер интеллекттің жеті түрін анықтады. Интеллект түрлерінің көптігі теориясына сәйкес оның келесі түрлері бар:

1. Лингвистикалық интеллект - ақпаратты қозғау, ынталандыру немесе беру үшін тілді қолдану мүмкіндігі (ақын, жазушы, редактор, журналист).

2. Музыкалық интеллект - музыканы орындау, құрастыру немесе ләззат алу мүмкіндігі (орындаушы, композитор, музыкалық сыншы).

3. Логикалық-математикалық интеллект - объектілерді, символдарды, ұғымдарды айла-шарғы жасау арқылы теорияны, қатынастар мен құрылымдарды зерттеу және реттелген түрде тәжірибе жасау мүмкіндігі (математик, ғалым).

4. Кеңістіктік интеллект - ақыл-ойдағы заттарды көру, қабылдау және басқару қабілеті; визуалды кеңістіктік композицияларды қабылдау және құру (сәулетші, инженер, хирург).

5. Дене-кинестетикалық интеллект - спортта, орындаушылық өнерде, қол еңбегінде (биші, спортшы, механик) моториканы қолдану қабілеті.

6. Тұлғааралық интеллект - басқаларды түсіну және олармен тіл табысу қабілеті (мұғалім, психолог, сатушы).

7. Ішкі интеллект - өзін, сезімін, ұмтылысын түсіну қабілеті (психиатр, ақын).

Ақыл-ойдың осы жеті түрін Х. Гарднер қабілеттердің ерте, жалпы формалары ретінде қарастырады, көбінесе генетикалық түрде анықталады. Жасы бойынша олар неғұрлым нақты кәсіпке назар аударады. Сәйкесінше, бұл жерде тұлғааралық және тұлғаишілік интеллект басқа адамдар мен өздерін түсіну қабілетінде пайда болатын «әлеуметтік интеллект» ұғымына сәйкес келеді. Автор әр түрлі интеллект түрлерінің қарым-қатынасынан құрастырмайды, бірақ оның басқа түрлері, мысалы, лингвистикалық интеллект әлеуметтік интеллектке қосылуы мүмкін деп болжауға болады [4].

Ф. Диттмэнн-Коли мен Р. Балтес адам өмірінің кейінгі кезеңдеріндегі интеллектуалды өсу мәселесі тұрғысынан даналық мәселесін талқылай отырып, әр түрлі тәжірибе түрлерімен сипатталатын «синтезделген интеллект» ұғымын енгізді. Бұл пәндік білімнің белгілі бір салаларындағы күзіреттілік, өмірдің әлеуметтік-практикалық аспектілерін нәзік түсіну (оның

ішінде болып жатқан оқиғалардың әлеуметтік-психологиялық контекстіне ерекше сезімталдық) және өзіне деген рефлексиялық көзқарас.

С. Холлидей мен М. Чандлер «Дана адам» ұғымының мағынасын қалай түсіндіретіні туралы «аңғал» зерттелушілердің идеяларын зерттеді. Айтылған пікірлердің барлығын факторизациялау дамыған әлеуметтік интеллект туралы дана адамның портретін жасауға мүмкіндік беретін бес фактордың бөлінуіне әкелді.

1. Фактор - алынған өмірлік тәжірибеге негізделген не болып жатқанын ерекше түсіну (байқау, сезімталдық, ақыл-ойға сүйену, кез-келген ақпараттың ашықтығы, жағдайдың мәнін білу қабілеті);

2. Фактор - басқа адамдарға назар аудару (жақсы кеңес беру, әртүрлі көзқарастарды үйлестіру мүмкіндігі);

3. Фактор - жалпы құзыреттілік (білім, қызығушылық, түсінушілік);

4. Фактор - интерперсоналды дағдылар (жақсы тыңдаушы, өз мәселелеріне мән бермейді, сабырлы);

5. Фактор - әлеуметтік қарапайымдылық (көзге көрінбейтін, импульсивті емес, ұстамды).

Өз зерттеулерін қорытындылай келе, С. Халлидей мен М. Чандлер даналық «...жасына қарай төмендегеннен гөрі жоғарылайды. Даналық - интеллектуалды жетілудің ерекше түрі» [6].

Әлеуметтік интеллект мәселесі Г. Ю. Айзенктің зерттеуінде көрініс тапты. Айзенктің көзқарасы бойынша интеллекттің әртүрлі деңгейлері туралы айтуға болады: биологиялық, психометриялық және әлеуметтік, интеллекттің әртүрлі құрылымдық деңгейлеріне сәйкес келеді. «Биологиялық интеллект» ұғымының мазмұны танымдық белсенділікке жауап беретін ми құрылымдарының жұмыс істеу ерекшеліктерін қамтиды. Олар интеллекттің жеке айырмашылықтарын анықтайды және оларды тұқым қуалаушылықпен байланыстырады. Психометриялық интеллект IQ тесттерімен өлшенеді және Айзенктің пікірінше, 70% генотиптің әсерімен, ал 30% –ы белгілі факторлармен (мәдениет, отбасылық тәрбие, білім) анықталады. Әлеуметтік интеллект Айзенк адамның қоғам талаптарына бейімделу үшін психометриялық интеллектті қолдану қабілеті ретінде анықталады [1]

В. Штерн ақыл-ойды «жаңа өмір жағдайларына жетудің жалпы тәсілі» ретінде анықтады. Бейімделу актісі - ақыл-ойдың көмегімен өмірлік мәселені шешу - объектінің ақыл-ой (ақыл-ой) эквивалентімен, сананың бейсанадан басым рөлімен «ақыл-ойдағы әрекет» (немесе «ішкі іс-қимыл жоспарында») арқылы жүзеге асырылады. Осының арқасында проблем туралы шешім осы жерде және қазір сыртқы мінез-құлық сынамаларынсыз, дұрыс және бір реттік орындалуы мүмкін: сынамалар, гипотезаларды тексеру «ішкі іс-қимыл жоспарында» жүзеге асырылады. Мұнда тақырыпты ішкі әрекеттерді орындау қабілетіне негізделген мінез-құлық шеберлігі ретінде түсінеді.

Ортаға бейімделу мақсатында зияткерлікті пайдалану мәселесі Н. Кэнтордың тұжырымдамасында қарастырылады. Автор әлеуметтік интеллектті танымдық құзыреттілікпен теңестіреді, бұл адамдарға әлеуметтік өмірдегі оқиғаның анасын ең аз тосынсыйлармен және максималды жеке пайдамен қабылдауға мүмкіндік береді. Тұлғаның танымдық құрылымы (идеялар, жеке естеліктер және түсіндіру ережелері) адамның әлеуметтік өмір проблемаларына тәжірибесі мен белгілі бір көзқарасын құрайды. Бұл білім репертуарын Кантор әлеуметтік интеллект деп атайды. Бұл әлеуметтік интеллекттің репертуары, оны қолдану динамикасы және адамның өмір сүру ортасына бейімделуіне мүмкіндік беретін әлеуметтік интеллект алынған процестер. Әлеуметтік интеллекттің негізгі маңызды компоненттері-практикалық мәселелерді шешу қабілеті, ауызша қабілеттер және әлеуметтік құзыреттілік [3].

Әр түрлі уақытта әртүрлі психологиялық мектептерді жақтаушылар «әлеуметтік интеллект» ұғымын әртүрлі түсіндірді.:

- басқа адамдармен тіл табысу қабілеті ретінде (Ф. Мосс, Т. Хант, 1927);

- басқалармен қарым-қатынас жасау қабілеті ретінде (Т. Хант, 1928);

- адамдар туралы білім (Р. Стренг, 1930 ж.);
- басқалармен оңай араласу, оларға жату, өздерін басқа біреудің орнына қою мүмкіндігі ретінде (П. Вернон, 1933);
- басқа адамдардың сезімдерін сыни және дұрыс бағалай білу қабілеті ретінде (Дж. Ведек, 1947 ж.).

Осы идеяларды қорытындылай келе, әйгілі американдық психолог Д. Векслер әлеуметтік интеллектті адамның адам өміріне қабілеттілігі ретінде анықтауды ұсынды [8].

Интеллектті зерттеуге интеграцияланған тәсілдің мысалы 1985 жылы автор ұсынған Р.Стернбергтің үш компонентті теориясы болуы мүмкін. Бұл теорияда интеллект мақсатқа жету қабілеті ретінде қарастырылады. Стернбергтің пікірінше, «интеллекттің тұтас теориясы» тиісті субтеориялармен белгіленген үш аспектіні қамтиды:

1. Компоненттік субтеория - тұлғаның ішкі әлемінің өзара байланысын, ақпаратты өңдеуге байланысты ойлау механизмдерін (компоненттік интеллект) түсіндіреді.

2. Тәжірибе субтеориясы - алдыңғы тәжірибені (эмпирикалық интеллект) қолдана отырып, жаңа жағдайды игерудің тиімділігін анықтайды.

3. Контекстің субтеориясы - әлеуметтік жағдайдағы интеллекттің көрінісі (ситуациялық интеллект). Р. Стернберг ситуациялық интеллекттің екі жағын ажыратады: күнделікті мәселелерді шешуде көрінетін практикалық интеллект және адамдармен қарым-қатынаста көрінетін әлеуметтік интеллект.

Р. Стернберг «шығармашылықтың инвестициялық теориясын» ұсынды, онда әлеуметтік интеллект шығармашылықтың құрамдас бөлігі болып табылады [8].

Осылайша, әлеуметтік ақпарат идеяларының даму тарихы ұзақ және бай. Теориялық талдау зерттеушілер (Э. Торндайк, Ф. Мосс, Т. Хант, Г.Олпорт, Дж. Гилфорд, Х. Гарднер, Ф. Диттманн-Коли және Р. Балтес, С. Холлидей және М. Чандлер, Н. Кантор, Дж. Гилфорд, М. Форд және М. Тесак, Д. Векслер, Г. Айзенк, Р. Стернберг), отбасылық және әлеуметтік интеллекттің дамуына деген әртүрлі көзқарасы бар, әлеуметтік интеллектіні адамның басқа адамдармен сәтті қарым-қатынасын, басқалардың мінез-құлқын болжау қабілетін қамтамасыз ететін ерекше қабілет ретінде түсіну керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Айзенк, Ю. Интеллект: новый взгляд // Вопросы психологии. 1995. № 1. С. 111-131
2. Бендас Т. В. Гендерная психология: Учебное пособие. СПб.: Питер, 2006. 431 с
3. Выготский Л. С. Психология развития человека. М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2003. 1136 с.
4. Гарднер, Г. Структура разума. Теория множественного интеллекта :— Москва: Вильямс, 2007. – 501 с.; 24 см.; ISBN 978-5- 8459-1153-7.
5. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления / Пер. с англ. / Под ред. А.М.Матюшкина. М.: Прогресс, 1966. С. 433-456.
6. Клёцина И. С. Теоретические проблемы гендерной психологии // Мир психологии. 2002. № 4. С. 162-179.
7. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды. М.: Смысл, 2002. 462 с.
8. Стернберг Р. Дж. Практический интеллект. СПб.: Питер, 2002. 272 с.